

Fenomén latinskoamerického sociálneho konštitucionalizmu na príklade Mexika a Peru

Peter Vyšný* – Ján Puchovský**

Abstrakt: Sociálny konštitucionalizmus spočíva v zakotvení ľudských práv druhej generácie v ústave a ich realizácii so systematickou podporou štátu. Tento komplexný fenomén je akousi strednou cestou medzi liberalizmom a socializmom, ktorá sa zvykne označovať ako „sociálny liberalizmus“ či „sociálna demokracia“. Príspevok je prípadovou štúdiou, zameranou na sociálny konštitucionalizmus Mexika a Peru zhruba prvej polovice 20. storočia, ktoré bolo obdobím sformovania sa solídnych základov tohto typu konštitucionalizmu v oboch štátoch. Mexiku pritom patrí v zavedení sociálneho konštitucionalizmu (1917) celosvetové prvenstvo. Peru bolo zase druhým štátom Latinskej Ameriky, v ktorom sa tento fenomén objavil (1920). Mexický a peruánsky sociálny konštitucionalizmus sú teda dvomi najstaršími a tiež do značnej miery, nie však úplne, sa podobajúcimi ústavnými úpravami ľudských práv druhej generácie v latinskoamerickom priestore (právo na vzdelanie, právo na súkromné vlastníctvo obmedzené jeho sociálnou funkciou, práva pracujúcich, sociálne zabezpečenie a iné). Zároveň ide o relatívne komplexné právne úpravy, ktoré v Mexiku i Peru podnietili zásadné sociálne, ekonomické a politické transformácie.

Kľúčové slová: prvá polovica 20. storočia, sociálny konštitucionalizmus, Mexiko, Peru

Úvod

Mexický právny romanista, historik a komparatista holandského pôvodu Guillermo Florís Margadant S. (1924–2002)¹ *cum grano salis* hovorieval, že jedným z najväčších pôžitkov spojených so životom v Mexiku je možnosť bezprostredne pozorovať rozmanité spoločenské experimenty, ktoré sa tu neustále uskutočňujú.² K najvýznamnejším z týchto experimentov, respektíve časom už inštitucionalizovaných fenoménov, nepochybne patrí aj takzvaný sociálny, prípadne sociálno-ekonomický konštitucionalizmus, spočívajúci v zakotvení ľudských práv druhej generácie (t. j. určitých sociálnych, ekonomických a kultúrnych práv) v právnom predpise najvyššej sily – v ústave. Tento fenomén sa v konkrétnych štátoch uplatnil v rôznom rozsahu, ako aj s rôznymi špecifikami či vývojovými modifikáciami. Pochádza z prvej polovice 20. storočia, keď sa objavil najskôr v Mexiku (1917) a potom postupne aj v ostatných štátoch Latinskej Ameriky.³ V rovnakom období sa vysky-

* Doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD. et Ph.D., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva. E-mail: petervysny@hotmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5132-1291>.

** JUDr. Ján Puchovský, PhD., Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied. E-mail: encyjanp@savba.sk.

1 Bližšie k Margadantovmu bohatému právnovedeckému dielu pozri napríklad ABELLÁN VELASCO, Manuel. Un romanista atípico: Guillermo Florís Margadant. *Cuadernos de Historia del Derecho* [online]. 2011 [cit. 2022-12-10], s. 27–41. Dostupné z: <<https://revistas.ucm.es/index.php/CUHD/article/view/CUHD1010120027A>>.

2 MARGADANT S., Guillermo F. *Introducción a la historia del derecho mexicano*. 18a edición. México: Esfinge, 2006, s. 9.

3 V jednotlivých štátoch Latinskej Ameriky sa sociálny konštitucionalizmus presadil takto: v roku 1917 v Mexiku; v roku 1920 v Peru; v roku 1925 v Chile; v roku 1929 v Ekvádore; v roku 1934 v Brazílii a Uruguaji; v roku 1936 v Kolumbii a Venezuele; v roku 1938 v Bolívii; v roku 1939 v Nikarague; v roku 1940 na Kube a v Paraguaji; v roku 1941 v Paname; v roku 1943 v Kostarike; v roku 1945 v Guatemale; v roku 1949 v Argentíne; v roku 1950 v Salvádore; v roku 1955 v Dominikánskej republike; v roku 1957 v Hondurasе.

tol aj v kontinentálnej Európe, a to napríklad v nemeckej Weimarskej ústave z roku 1919⁴ alebo v španielskej ústave z roku 1931.⁵

Tento príspevok je prípadovou štúdiou, zameranou na sociálny konštitucionalizmus Mexika a Peru zhruba prvej polovice 20. storočia, ktoré bolo obdobím sformovania sa solídnych základov tohto typu konštitucionalizmu v oboch štátoch. Mexiku pritom patrí v zavedení sociálneho konštitucionalizmu (1917) celosvetové prvenstvo. Peru bolo zase druhým štátom Latinskej Ameriky, v ktorom sa tento fenomén objavil (1920), a to pod vplyvom okrem iného aj jeho pôvodného, mexického variantu. Mexický a peruánsky sociálny konštitucionalizmus sú teda dvomi najstaršími a tiež do značnej miery, nie však úplne, sa podobajúcimi ústavnými úpravami ľudských práv druhej generácie v latinskoameric-

4 Weimarská ústava, oficiálne nazývaná Ústavou Nemeckej ríše, bola prijatá 31. júla 1919 v meste Weimar, a to Nemeckým ústavodárnym národným zhromaždením, predtým zvoleným vo všeobecných voľbách (volili aj ženy). Ústava bola účinná od 14. augusta 1919 až do vydania dvoch opatrení z roku 1933 (Nariadenie ríšskeho prezidenta na ochranu ľudu a štátu z 28. 2. 1933 a Zmocňovací zákon z 24. 3. 1933), ktoré napomohli vzostupu nacistickej moci – tieto opatrenia síce ústavu formálne nezrušili, no fakticky ju v podstatnej miere znefunkčnili. Weimarská ústava bola zložená z preambuly a dvoch častí. Druhá časť upravovala „základné práva a povinnosti Nemcov“, a to vrátane určitých práv a povinností sociálneho charakteru, ktorých systematická realizácia však nebola možná ihneď, ale až po postupnom rozvoji ekonomiky, rozvrátenej v prvej svetovej vojne (bližšie pozri napríklad TENNSTEDT, Florian. 2. Geschichte des Sozialrechts. In: VON MAYDELLE, Bernd – RULAND, Franz – BECKER, Ulrich (Hrsg.). *Sozialrechtshandbuch*. Neuwied: Luchterhand, 1988, s. 31–59). Konkrétne patrili k ústavne zakotveným sociálnym právam a povinnostiam najmä: povinnosť štátu a obcí podporovať zakladanie rodín a riadnu rodičovskú výchovu detí, ktoré tiež mali byť chránené pred zanedbávaním a vykorisťovaním a ktoré v prípade, že sa narodili mimo manželstva, nesmeli byť diskriminované (články 119–122); bezplatné vzdelávanie obyvateľstva na verejných základných a stredných školách (povinná školská dochádzka trvala do završenia 18 rokov) (článok 145); limitácia slobody podnikania povinnosťou prispievať k budovaniu sociálne spravodlivej spoločnosti a zabezpečovaniu dôstojných podmienok pre život jej všetkých členov (článok 151, odsek 1); zaručenie slobody obchodného a živnostenského podnikania v medziach zákona (článok 151, odsek 3); zaručenie zmluvnej slobody uplatňovanej v hospodárskom živote v medziach zákona a zákaz úžery a právnych úkonov v rozpore s dobrými mravmi (článok 152); podriadenie nerastného bohatstva a hospodársky využiteľných prírodných síl „štátnej dozoru“ (článok 155, odsek 4); zaručenie súkromného vlastníctva pri súčasnom zdôraznení jeho sociálnej funkcie (konkretizovala sa napríklad v povinnosti riadne obrábať vlastnenú pôdu) a pri súčasnom dovoľení vyvlastnenia vo verejnom záujme a za náhradu (články 153, 155 odsek 3); právo všetkých Nemcov na vyhovujúce bývanie (článok 155, odsek 1); povinnosť štátu regulovať pracovnoprávne vzťahy a pritom osobitne dbať na to, aby sa rešpektovali určité práva zamestnancov (napríklad právo založiť odbory), ako aj poskytnúť nezamestnaným prácu alebo – ak by to nebolo možné – podporu v nezamestnanosti, a tiež rozvíjať (už existujúci) systém sociálneho zabezpečenia obyvateľstva (článok 157 a nasledujúce). *Die Verfassung des Deutschen Reichs („Weimarer Reichsverfassung“) vom 11. August 1919* [online]. [cit. 2022-12-10]. Dostupné z: <<http://www.documentarchiv.de/wr/wrv.html>>.

5 Ústava Španielskej republiky z roku 1931 bola prijatá ústavodárnymi Kortesi v období po zrušení monarchie v Španielsku v apríli 1931, pričom bola promulgovaná 9. decembra 1931 a platila až do konca existencie druhej Španielskej republiky v roku 1939. Medzi základné politické princípy, na ktorých bola vybudovaná, možno zaradiť demokraciu, politický liberalizmus, regionalizmus, sekularizmus a zmiešanú ekonomiku. Ústava obsahuje najrozsiahlejšiu deklaráciu základných práv a slobôd v dovtedajších ústavných dejinách Španielska. Popri osobných a politických právach sú v nej upravené aj hospodárske, sociálne a kultúrne práva (článok 43 a nasledujúce), čo presahuje medzi politického liberalizmu a španielsku druhú republiku možno aj vďaka tejto časti ústavy označiť za sociálny štát. Ústava zaviedla v Španielsku model zmiešanej ekonomiky, keďže hoci rešpektovala súkromné vlastníctvo, robila tak zo sociálnej perspektívy. Napríklad v článku 44 sa deklaruje, že všetko bohatstvo krajiny, nech by bol jeho majiteľom ktokoľvek, je podriadené záujmom národného hospodárstva. Uvedený článok tiež uznával možnosť núteného vyvlastnenia za adekvátne odškodnenie, ktoré však nemuselo byť vyplatené vopred. Za rovnakých podmienok mohlo byť vlastníctvo zospoločnené. Článok 45 zasa predstavuje ústavnoprávny základ pre legislatívu v oblasti pracovného práva a práva sociálneho zabezpečenia (napríklad regulácia pracovného času, minimálneho platu, platenej dovolenky, participácie zamestnancov na riadení, správe a zisku podnikov či poistenia pre prípad choroby, úrazu, staroby aj invalidity). Nasledujúce ustanovenia (článok 47 a nasledujúce) boli zamerané na ochranu roľníkov, ako aj oblasť kultúry a vzdelávania. Constitución de la República española de 1931, článok 43 a nasledujúce. In: *Constituciones hispanoamericanas* [online]. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2000 [cit. 2011-07-28]. Dostupné z: <http://bib.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/02449410870244941976613/p0000001.htm#I_1_>. Pozri aj VYŠNÝ, Peter – PUCHOVSKÝ, Ján – ŠOŠKOVÁ, Ivana. *Svetové dejiny štátu a práva*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2013, s. 170–171.

kom priestore. Zároveň ide o relatívne komplexné právne úpravy, ktoré v Mexiku i Peru podnietili zásadné sociálne, ekonomické a politické transformácie a okrem toho inšpiračne pôsobili na neskorší rozvoj sociálneho konštitucionalizmu v ďalších latinskoamerických štátoch. Vo svetle uvedených skutočností sú mexický a peruánsky variant sociálneho konštitucionalizmu dostatočne reprezentatívnymi latinskoamerickými príkladmi na tento fenomén. V príspevku oba varianty súhrnne približujeme a stručne analyzujeme, pričom v závere ich ešte v krátkosti porovnáваме s cieľom poukázať na ich určité rozdiely a vymedziť ich spoločné charakteristické znaky. Výkladu vlastnej problematiky príspevku predchádza stať, v ktorej predstavujeme fenomén sociálneho konštitucionalizmu vo všeobecnej rovine.

1. Všeobecná charakteristika sociálneho konštitucionalizmu

V Európe i Latinskej Amerike nastala zhruba v prvej polovici 20. storočia paradigmatická transformácia celkového charakteru štátu (jej určité materiálne i ideové predpoklady sa však formovali už v druhej polovici 19. storočia), spočívajúca v prechode od liberálneho štátu k štátu, ktorý možno označiť – v prípade konkrétnych dobových štátov, samozrejme, v odlišnej miere a so zohľadnením ich rôznych osobitostí – ako „sociálny štát“. Podstatným prvkom tohto typu štátu bola (je) systematická (a postupne čoraz komplexnejšia) sociálna politika,⁶ majúca v konkrétnych štátoch viac či menej odlišné podoby (najvýraznejšie sa odlišovali jej podoby existujúce v súdobých demokratických štátoch od podôb existujúcich v súdobých autoritatívnych⁷ a totalitných⁸ štátoch; svojská bola tiež sociálna politika realizovaná v Spojených štátoch amerických v rámci *New Deal* v rokoch 1933–1939). Od uvedenej transformácie sa vo všeobecnosti očakávalo, že sa vďaka nej naprieč spoločnosťou inštitucionalizuje – v réžii štátu – solidarita, čo sa v konkrétnych dobových štátoch podarilo, samozrejme, v rôznej miere. Celospoločenská inštitucionalizácia solidarity bola spojená jednak s postupným rozvojom štátom riadeného systému sociálneho zabezpečenia občanov (občania boli povinní naň prispievať, no zároveň mali garantované právo na ním poskytované plnenia), jednak so štátno-mocenským pôsobením na rovnomernejšiu (t. j. spravodlivejšiu) distribúciu bohatstva (tu zohral dôležitú úlohu daňový systém), ako aj možností vzdelania, zamestnania, bývania, zdravotnej starostlivosti a tak ďalej.⁹ Možno doplniť, že zo sociologického hľadiska tu išlo o prehlbovanie takzvanej organickej solidarity (pojem Émila Durkheima) v rámci spoločnosti, založenej na objektívne danej interdependencii, a tak aj na nevyhnutnosti vzájomnej spolupráce a spolupatričnosti jej zložiek (spoločenských vrstiev, profesijných skupín a podobne).

Dobové zavádzanie a postupné ďalšie rozvíjanie štátnej sociálnej politiky mali v Európe i Latinskej Amerike obdobné hlavné príčiny, ku ktorým možno zaradiť snahy zmierniť masovú chudobu okrem iného sprístupnením určitých ekonomických zdrojov, napríklad poľnohospodárskej pôdy, širším vrstvám obyvateľstva, potrebu dostatočne sociálne zaopatriť početne sa zväčšujúcu vrstvu pracujúcich (tu išlo primárne o priemyselných

⁶ Bližšie pozri napríklad: LESAFFER, Randall. *European Legal History. A cultural and political perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 494–496. MOSNÝ, Peter a kolektív. *Právnohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Rozšírené druhé vydanie. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, 9. kapitola.

⁷ Išlo napríklad o Mussoliniho Taliansko.

⁸ Konkrétne išlo o národno-socialistické Nemecko a Sovietsky zväz.

⁹ Bližšie pozri TOMEŠ, Igor. *Úvod do teórie a metodologie sociální politiky*. Praha: Portál, 2010, s. 88 an.

robotníkov), ako aj tých, čo nemohli pracovať (dôchodcovia, zdravotne postihnutí a podobne), nutnosť riešiť seriózne problémy spojené s verejným zdravím a hygienou či s ťažko dostupným alebo nevyhovujúcim bývaním pre menej majetných, úsilie zlepšiť prístup obyvateľstva k aspoň základnému vzdelaniu a iné.¹⁰

Právnym výrazom rozvoja štátnej sociálnej politiky, ako aj ďalších, respektíve súvisiacich, a často značne komplexných sociálnych, ekonomických a politických reforiem, ktoré prebiehali v Latinskej Amerike i v Európe zhruba v prvej polovici 20. storočia, sa postupne stal (celosvetovo prvýkrát v Mexiku v roku 1917) sociálny konštitucionalizmus, spočívajúci v inkorporácii ľudských práv druhej generácie, t. j. určitých sociálnych, ekonomických a kultúrnych práv, do ústav štátov. Zakotvenie uvedených ľudských práv v ústavách, čiže v právnych predpisoch najvyššej sily, zásadne napomohlo ich riadnemu uplatňovaniu v praxi. Napríklad určité práva pracujúcich sa uplatňovali priamo *ex constitutione* a neboli tak závislé na ich prípadnom dohodnutí v pracovnej zmluve či prípadnej ochote zamestnávateľov rešpektovať ich.

Sociálny konštitucionalizmus tiež vyriešil, niekde vo väčšej, inde v menšej miere, problém spojený s ľudskými právami prvej generácie, ktorý vyplýval z toho, že tieto práva síce patrili všetkým občanom štátu, no iba ich výrazná menšina spĺňala faktické (materiálne, intelektuálne) predpoklady potrebné na ich (plnohodnotné) vykonávanie. Rozšírenie týchto predpokladov na teoreticky všetkých a reálne na väčšinu občanov, ktorá sa prípadne postupne zvyšovala, totiž umožnilo práve zavedenie sociálnych, ekonomických a kultúrnych práv, a to aj preto, že tieto práva v značnom rozsahu nadväzujú na ľudské práva prvej generácie, t. j. konkretizujú ich, rozvíjajú či dopĺňajú. Realizácia ľudských práv druhej generácie sa však nespája s aktivitou ich nositeľov, ale štátu, čo potom platí aj o ľudských právach, ktoré sa prostredníctvom nich v značnom rozsahu realizujú, t. j. o ľudských právach prvej generácie.¹¹ Z toho ďalej vyplýva, že sociálny konštitucionalizmus priniesol určité nové chápanie ľudských práv, ktoré, pravda, nebolo a nie je všeobecne akceptované. Pôvodné, typicky liberálne chápanie ľudských práv ako negatívnych slobôd jednotlivcov, respektíve ako slobôd jednotlivcov od štátu, teda ako slobôd, ktoré jednotlivci nedosahujú prostredníctvom štátu, ale vlastným úsilím, prehlbovalo ich nerovnosť, odvíjajúcu sa od toho, že mali veľmi odlišné faktické predpoklady (napríklad majetkové) na výkon ľudských práv. Toto chápanie ľudských práv bolo zatlačené do úzadia (hoci nie aj úplne nahradené) ich sociálno-liberálnym, prípadne sociálno-demokratickým chápaním ako pozitívnej slobody, ktorú jednotlivci v značnom rozsahu dosahujú prostredníctvom štátu, čím sa zároveň zmiernuje ich nerovnosť z hľadiska faktických predpokladov potrebných na výkon ľudských práv. Úloha, ktorú štát plnil vo vzťahu k výkonu ľudských práv jednotlivcami, sa tak zmenila zo skôr len pasívnej na aktívnu. Jednotlivci svoje ľudské práva vykonávali pôvodne bez osobitnej štátno-mocenskej podpory, ktorá nastupovala v podstate iba v prípadoch porušenia týchto práv; táto situácia, ako je zrejmé, súvisela s dobrou kapitalistickou ekonomikou a voľným trhom, len minimálne regulovanými štátom.

¹⁰ Bližšie pozri napríklad MARQUARDT, Bernd. El ascenso del constitucionalismo social en el ius constitutionale commune de Iberoamérica (1917–1949). In: FIX-ZAMUDIO, Héctor – FERRER MAC-GREGOR, Eduardo (eds). *México y la Constitución de 1917. Influencia extranjera y trascendencia internacional. Primera Parte*. Ciudad de México: Instituto Nacional de Estudios Históricos de las Revoluciones de México, Senado de la República y el Instituto de Investigaciones Jurídicas de la UNAM, 2017, s. 198 an. PORTILLO VALDÉS, José M. *El constitucionalismo en América Latina*. México, D. F.: El Colegio de México, 2016, s. 182–207, 211–221.

¹¹ CIBULKA, Lubor a kolektív. *Štátoveda*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2017, s. 179–180.

Neskôr však štát začal programovo uskutočňovať sociálno-politické opatrenia vrátane mnohorakých intervencií do ekonomiky, bez ktorých by jednotlivci svoje ľudské práva vôbec alebo aspoň riadne nemohli vykonávať (napríklad právo na bezplatné elementárne vzdelanie by bez vybudovania a financovania základných škôl štátom bolo bezcenné), čo sa na druhej strane spájalo s rozsiahlejším podriadením obyvateľstva štátnej kontrole.¹²

To, že realizácia ľudských práv – druhej, no v značnom rozsahu i prvej generácie – začala závisieť od systematických aktivít štátu, pochopiteľne oslabilo individualistický charakter ľudských práv, respektíve zúžilo priestor osobnej slobody ich individuálnych nositeľov. Navyše sa v dobovej právnej vede objavil pomerne vplyvný, hoci nie aj všeobecne akceptovaný názor, ktorý relativizoval chápanie ľudských práv ako vždy, všade (*erga omnes*) a úplne (neobmedzene) sa uplatňujúcich oprávnení (slobôd) jednotlivcov. Podľa tohto primárne zo sociologického poznania vychádzajúceho názoru totiž jednotlivci svoje ľudské práva nemôžu vykonávať tak, že by z toho iba oni sami mali prospech, ale tak, aby z toho mala prospech aj širšia spoločnosť, ktorej sú integrálnou súčasťou. Konkrétne má výkon ľudských práv jednotlivcami podporovať, respektíve prehlbovať ich objektívne nevyhnutnú, vzájomnú spoluprácu a solidaritu. Uvedený názor systematicky rozpracoval, do určitej miery, pravda, na báze výskumu iných bádateľov, napríklad právneho vedca Henriho Hayema či sociológa Émila Durkheima, francúzsky právny vedec Léon Duguit (1859–1928), a to, okrem iného, v súvislosti so svojou tézou o sociálnej funkcii vlastníctva.¹³

Sociálny konštitucionalizmus zhruba prvej polovice 20. storočia jednotlivcom garantoval ich ľudské práva prvej generácie, vrátane súkromného vlastníctva, aj keď ich v záujme celospoločenského blaha čiastočne obmedzil, a zároveň tieto práva rozsiahlo rozvinul a doplnil, pričom ich sprístupnil podstatne širším vrstvám obyvateľstva, a to zakotvením na ne nadväzujúcich ľudských práv druhej generácie, systematicky realizovaných aktivitami štátu. Možno tak konštatovať, že tento typ konštitucionalizmu bol akousi strednou cestou medzi liberalizmom a socializmom, ktorá sa zvykne označovať ako „sociálny liberalizmus“, „sociálna demokracia“ a podobne.

2. Sociálny konštitucionalizmus v Mexiku v prvej polovici 20. storočia

2.1 Historický kontext

Sociálny konštitucionalizmus sa v Mexiku objavil vo federálnej ústave, oficiálne nazývanej Politickou ústavou Spojených štátov mexických (španielsky *Constitución política de los Estados Unidos Mexicanos*), ktorá bola promulgovaná 5. februára 1917 a účinná od 1. mája 1917, pričom v znení mnohých, aj podstatnejších novelizácii platí v Mexiku dodnes. Uvedená ústava je najvýznamnejším výsledkom Mexickej revolúcie,¹⁴ ktorá trvala

¹² Bližšie pozri KREJČÍ, Oskar. *Lidská práva*. Praha: Kamil Mařík – Professional Publishing, 2011, s. 93 an.

¹³ Bližšie pozri MIROW, M. C. The Social-Obligation Norm of Property: Duguit, Hayem, and Others. *Florida Journal of International Law* [online]. 2010, Vol. 22, No. 191, s. 191–226. [cit. 2022-12-12]. Dostupné z: <https://collections.law.fiu.edu/faculty_publications/113>.

¹⁴ K Mexickej revolúcii existuje rozsiahla historická i právno-historická bibliografia. Z novšej literatúry k tejto revolúcii možno uviesť napríklad: GARCÍADIEGO, Javier. *Introducción histórica a la Revolución mexicana*. México: Secretaría de Educación Pública, 2006. KNIGHT, Alan. *The Mexican Revolution. Volume 1, Porfirians, Liberals, and Peasants*. New York: Cambridge University Press, 1986. KNIGHT, Alan. *The Mexican Revolution. Volume 2, Counter-Revolution and Reconstruction*. New York: Cambridge University Press, 1986. TOBLER, Hans W. *Die mexikanische Revolution*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.

od roku 1910 do roku 1917 (prijatie revolučnej ústavy), respektíve do roku 1920 (zavraždenie revolučného vodcu a od roku 1915 prezidenta Mexika Carranza), pričom však ňou začaté komplexné transformačné procesy mexickej spoločnosti, ekonomiky, politického systému a právneho poriadku pokračovali ešte dlhý čas po jej skončení, a to až do obdobia vlády prezidenta Lázara Cárdenasa (1934–1940). Tieto procesy, respektíve reformy pritom prebiehali veľmi zdĺhavo a zložito a iba do istej miery zodpovedali pôvodným zámerom revolučných vodcov, čo súviselo s ich nedostatočnou koncepciou jasnosťou a jednotnosťou, ako aj s potrebou ich priebežného prispôsobovania dynamicky sa meniacemu a mnohými tenziami a konfliktmi poznačenému spoločenskému a politickému prostrediu súdobého Mexika. Toto prostredie malo relatívne demokratický charakter, ktorý však popri značných sociálno-ekonomických problémoch, nepokojoch či obrovskej miere kriminality seriózne narúšali – v premenlivom rozsahu až do roku 2000 – autoritárske tendencie, odvíjajúce sa od sústavnej vlády jednej politickej strany, založenej na síce periodických, no nie úplne poctivých voľbách. Táto politická strana vznikla v roku 1929 pod názvom Národná revolučná strana; od roku 1938 sa nazývala Mexickou revolučnou stranou a od roku 1946 Inštitucionálnou revolučnou stranou (španielsky *Partido Revolucionario Institucional*, skratka PRI).

V roku 1916 revoluční vodcovia Venustiano Carranza a Álvaro Obregón dočasne vojensky porazili druhý revolučný tábor (viedli ho Francisco „Pancho“ Villa a Emiliano Zapata), čo Carranzovi umožnilo sústrediť sa na reformu mexickej ústavy z roku 1857. Táto ústava, rozsiahlo zakotvujúca princípy liberálneho, sekulárneho a demokratického občianskeho štátu – federatívnej republiky, bola totiž do značnej miery zdeformovaná, respektíve znefunkčnená, na čom mali podiel: 1. dlhodobá diktatúra prezidenta Porfiria Díaza (1876–1911; v rokoch 1880–1884 však prezidentský úrad nezastával Díaz, ale jeho blízky spojenec), vedúca k výraznému posilneniu federálnej exekutívy na úkor federálnej legislatívy a justície, presadeniu možnosti opätovného (druhého, tretieho a tak ďalej) zastávania prezidentského úradu (1890), zníženiu významu zastupiteľskej demokracie, respektíve volieb, zásadnému oslabeniu politickej plurality, rozmachu korupcie, klientelizmu a nepotizmu v politickom živote a podobne; 2. nasledujúce revolučné udalosti, t. j. občianska vojna; 3. ťaživé sociálno-ekonomické problémy: takmer celé bohatstvo bolo sústredené do rúk úzkej skupiny obyvateľstva, napríklad prevažná časť poľnohospodárskej pôdy prešla do rúk vlastníkov haciend (veľkostatkov) a zahraničných subjektov potom, ako bola pofidérne odňatá drobným roľníkom na vidieku (španielsky *campesinos*), z ktorých sa stali nádenníci aj násilne nútení pracovať pre vlastníkov haciend, aby tak splatili dlhy, ktoré voči nim sústavne, respektíve opakovane mali (na druhej strane určitá pôda sa ocitla v rukách menších statkárov – *rancheros*, ktorých postavenie bolo pomerne priaznivé); v mestách mali nepriaznivé životné a pracovné podmienky priemyselní robotníci (španielsky *obreros*), ktorých počet narastal.¹⁵

Carranza s cieľom zreformovať ústavu z roku 1857 zvolal Ústavný kongres (14. 9. 1916), ktorého členov zvolili obyvatelia federálnych štátov a teritórií Mexika okrem Quintana Roo (čím boli štát či teritórium ľudnatejšie, tým viac zástupcov mali v Ústavnom kongrese). Ústavný kongres pôsobil v meste Querétaro (od 21. 11. 1916). Jeho členovia mali rôzne pred-

¹⁵ Bližšie pozri VYŠNÝ, Peter – PUCHOVSKÝ, Ján. *Právne dejiny Latinskej Ameriky. Koloniálne obdobie a obdobie nezávislých štátov*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2021, s. 204 an.

stavy o reformách ústavy z roku 1857. Napokon (do 31. 1. 1917) vytvorili novú ústavu, ktorá v pomerne veľkej miere, hoci aj s istými úpravami, zachovala obsah ústavy z roku 1857 a zároveň z iniciatívy radikálnejších členov Ústavného kongresu, ako boli Molina, Cabre-
ra, Múgica, Victoria, Jara či Manjárez, zakotvila určité politické, sociálne, ekonomické, kultúrne a cirkevné reformy, a to vo výrazne väčšom rozsahu, než v akom ich požadovala umiernená frakcia revolučného hnutia, ktorou boli takzvaní konštitucionalisti vedení Carranzom.¹⁶ Právnym výrazom, respektíve východiskom uvedených reforiem bola inkorporácia ľudských práv druhej generácie do ústavy. Túto inkorporáciu možno považovať za jeden z fundamentálnych princípov mexickej ústavy, slúžiaci, v praxi, pravda, z rôznych dôvodov iba obmedzene, na napĺňanie ideálu sociálnej spravodlivosti.¹⁷

Mexiko na základe svojej ústavy z roku 1917 bolo a dodnes je demokratickým, laickým (od Katolíckej i iných cirkví úplne oddeleným a na žiadne náboženstvo či ideológiu sa neviažúcim) a sociálno-liberálnym štátom s prezidentskou formou vlády (tá istá osoba môže byť do prezidentského úradu zvolená – priamo občanmi – iba raz, a to na šesť rokov) a federatívnym usporiadaním.¹⁸

2.2 Ľudské práva v ústave z roku 1917

Mexická ústava z roku 1917 zakotvila rozsiahly okruh ľudských práv prvej i druhej generácie, ktorý sa, navyše, postupne ďalej rozširoval (neskôr aj o ľudské práva tretej generácie). Zároveň sa touto ústavou v Mexiku presadila určitá nová koncepcia ľudských práv. Predchádzajúca mexická ústava z roku 1857 vo svojom prvom článku ustanovila: „*mexický ľud uznáva, že ľudské práva sú základom a účelom [existencie] spoločenských inštitúcií, a preto vyhlasuje, že všetky zákony a autority krajiny ich musia rešpektovať a uplatňovať vo vzťahu k nim garancie, ktoré poskytuje táto ústava*“.¹⁹ Tu, ako je zrejmé, išlo o prirodzenoprávne chápanie ľudských práv – ľudské práva existovali samé osebe, t. j. štát tieto práva ich nositeľom neposkytoval, ale iba uznával, že im patria; popritom tu išlo aj o typický liberálne chápanie ľudských práv ako širokých negatívnych slobôd (slobôd od štátu) jednotlivcov, ktorých realizácia v rozhodujúcej miere závisela na aktivite týchto jednotlivcov, a nie štátu (štát teda systematicky nenapomáhal výkonu ľudských práv jednotlivcami). Naproti tomu v mexickej ústave z roku 1917 bol pojem „ľudské práva“ (španielsky *derechos del hombre*) nahradený pojmom „individuálne garancie“ (španielsky *garantías individuales*).²⁰ Podľa článku 1 uvedenej ústavy „*v Spojených štátoch mexických každý jednotlivec požíva garancie, ktoré poskytuje táto ústava a ktoré môžu byť obmedzené alebo suspendované iba v prípadoch a za podmienok, ktoré ona sama ustanovuje,*“²¹ z čoho vyplýva,

¹⁶ RABASA, Emilio O. *La evolución constitucional de México*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Jurídicas, 2004, s. 300 an.

¹⁷ CARPIZO, Jorge. Los principios jurídico-políticos fundamentales en la Constitución mexicana. *Revista Derecho del Estado*. 2011, no. 27, s. 20.

¹⁸ Porovnaj *Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos. Texto vigente al 19 de noviembre de 2022* [online]. [cit. 2022-12-12]. Dostupné z: <<https://www.juridicas.unam.mx/legislacion/ordenamiento/constitucion-politica-de-los-estados-unidos-mexicanos>>.

¹⁹ *Constitución Federal de los Estados Unidos Mexicanos (1857)* [online]. [cit. 2022-12-12]. Dostupné z: <<https://www.juridicas.unam.mx/legislacion>>.

²⁰ Porovnaj *Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos. Versión original de 1917* [online]. Título primero, Capítulo I. Título Sexto. [cit. 2022-12-12]. Dostupné z: <<https://www.juridicas.unam.mx/legislacion>>.

²¹ Ibidem, článok 1.

že ľudské práva sa začali chápať právno-pozitivisticky, a to ako práva, ktoré občanom poskytoval – ich zakotvením v ústave a v na ňu nadväzujúcich právnych predpisoch – mexický štát, ktorý tieto práva zároveň garantoval, t. j. systematicky zabezpečoval, aby ich občania mohli riadne vykonávať, a to, okrem iného, riadením mexickej ekonomiky v určitých smeroch. Na druhej strane pojem „individuálne garancie“ bol mexickou konštitucionalistikou v priebehu 20. storočia aj kritizovaný, keďže *de facto* viedol k zmätočnému nerozlišovaniu ľudských práv ako takých a ich štátno-mocenských garancií, čo sa zmenilo až novelou ústavy z 10. júna 2011, ktorá oddelila ľudské práva od ich garancií a okrem toho ustanovila, že štát práva jednotlivcov zakotvené v ústave neposkytuje, ale iba uznáva ich existenciu. Možno doplniť, že poskytnutie ľudských práv druhej generácie občanom malo do značnej miery iba deklaratívny charakter, respektíve bolo iba určitým politickým programom, ktorý štát naplňal iba postupne, a preto výkon týchto ľudských práv do značnej miery fakticky nebol možný ihneď po ich zakotvení v ústave (1917), ale až po zdĺhavej a rôzne problémy spôsobujúcej realizácii komplexných reforiem, a aj to nie všetkými občanmi v dostatočnej miere.²²

Ústava z roku 1917 tiež nanovo upravila už skôr existujúce *amparo*, špeciálnu procedúru, ktorá slúžila (slúži), okrem iného, na ochranu, respektíve na nápravu porušení ústavných práv občanov a ktorú podľa určitých pravidiel uplatňovali (uplatňujú) Najvyšší súdny dvor národa (španielsky *Suprema Corte de Justicia de la Nación*) i ostatné, t. j. nižšie federálne sudy Mexika.²³ Treba však zdôrazniť, že *amparo*, aj napriek tomu, že v priebehu 20. storočia sa signifikantne rozšíril okruh prípadov, v ktorom sa mohlo využiť,²⁴ malo ako prostriedok garantovania ústavných práv občanov pomerne nízku efektívnosť; jednou z príčin uvedeného bolo, že federálny súd, ktorý v konkrétnom prípade poskytoval *amparo*, mohol iba nariadiť, aby sa v tomto prípade nevykonal – pre jeho protiústavnosť – civilný či trestný rozsudok alebo určitý zákon či administratívny akt, pričom však taký zákon či administratívny akt nemohol zrušiť.²⁵

2.3 Podstatný obsah sociálneho konštitucionalizmu

V pôvodnej verzii mexickej ústavy z roku 1917 reprezentovali sociálny konštitucionalizmus predovšetkým určité práva jednotlivcov, ktoré možno rozdeliť na: právo na vzdelanie; právo na súkromné vlastníctvo; práva pracujúcich. Dôležitým nástrojom presadenia uvedených práv bolo už spomenuté štátne riadenie ekonomiky (španielsky *rectoría estatal de la economía*), zahŕňajúce, popri rôznych čiastkových opatreniach (napríklad protimonopolných), sústredenie kľúčových podnikov a finančných inštitúcií do rúk štátu, štátny monopol na určité verejné služby (napríklad poštové) či tvorbu viacročných plánov rozvoja niektorých ekonomických sektorov,²⁶ a prepožičiavajúce mexickému hospodárstvu zmiešaný, trhovo-direktívny charakter.

²² Bližšie pozri CARBONELL, Miguel. Los derechos humanos en México durante el siglo XX. *Revista Mexicana de Historia del Derecho*. 2012, Vol. XXVI, s. 121–145.

²³ *Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos. Versión original de 1917* [online]. Článok 103, odsek I. Článok 107.

²⁴ Bližšie pozri COLLÍ EK, Víctor M. La evolución constitucional del amparo en México. 1917–2013. Notas para su estudio. *Revista Mexicana de Historia del Derecho*. 2013, Vol. XXVIII, s. 245–279.

²⁵ CARBONELL, Miguel. *Los derechos humanos en México durante el siglo XX*, s. 136–138.

²⁶ Bližšie pozri MARGADANT S., Guillermo F. *Introducción a la historia del derecho mexicano*, s. 233–234.

Právo na vzdelanie. Podľa článku 3 ústavy mali všetci občania (oboch pohlaví) právo na vzdelanie, ktoré bolo v prípade prvo- i druhostupňového vzdelania poskytovaného štátnymi základnými školami bezplatné. V didaktickom procese, ako vyplýva zo zaručenia „slobody vyučovania“ uvedeným článkom, sa mohla uplatňovať názorová pluralita a sloboda bádania, no tento proces musel mať úplne laický charakter – nábožensky orientované vyučovanie bolo v štátnych, ako aj v súkromných základných školách zakázané, pričom cirkevné základné školy vôbec nemohli existovať.²⁷

Skutočnosť, že občania mohli vykonávať svoje právo na vzdelanie, iba ak konkrétne vzdelanie, ktoré chceli získať, malo laický charakter, súvisela s dobovými snahami mexického štátu dosiahnuť komplexnú sekularizáciu mexickej spoločnosti. Výrazom týchto v konečnom dôsledku iba do istej miery úspešných snáh boli, okrem iného, aj: 1. ústavné obmedzenie náboženskej slobody (občania sa mohli zúčastňovať náboženských obradov či inak prejavovať svoje náboženské presvedčenie iba vo vnútri budov na to určených, teda nie na verejnosti);²⁸ 2. ústavné obmedzenie pôsobenia cirkví a duchovných (štát cirkvám odňal právnu subjektivitu, čím zároveň podstatne zúžil ich autonómiu, t. j. možnosť spravovať si svoje vnútorné záležitosti samostatne; štát tiež cirkvám zakázal vlastníť majetok, pričom cirkvi mohli určitý štátom vlastnený majetok vrátane nehnuteľného, bezprostredne potrebný pre ich aktivity, iba užívať; duchovní museli vykonávať svoje povolanie s úradným súhlasom a pod dohľadom štátu, ako aj mimo verejného priestoru, nesmeli sa kriticky vyjadrovať k politickým záležitostiam či ústave a iným právnym predpisom a podobne);²⁹ 3. ústavné zakotvenie obligatórneho civilného sobáša.³⁰

Právo na súkromné vlastníctvo. Ústava občanom garantovala právo na súkromné vlastníctvo (hnuteľností, ako aj nehnuteľností),³¹ v súvislosti s čím napríklad: umožnila exekúcie a konfiškácie (častí) majetkov občanov iba na účel kompenzácie škodlivých následkov nimi spáchaných civilných deliktov alebo trestných činov a iba na základe rozhodnutia súdu;³² stanovila podmienky vyvlastnenia súkromného majetku – vyvlastnenie bolo možné iba vo verejnom záujme a za primeranú náhradu.³³ Na druhej strane v ústave bola upravená určitá nová koncepcia súkromného vlastníctva, ktorú charakterizujeme ďalej.

Na základe článku 27 ústavy sa pôda, rôzne prírodné prvky krajiny, rôzne vodné zdroje, plochy a toky a rôzne nerastné bohatstvo stali (spolu s pozemkami a budovami odňatými Katolíckej a iným cirkvám) vlastníctvom mexického národa, t. j. štátu, reprezentovaného federálnou vládou. Národ ako originárny (respektíve priamy či vrchný) vlastník uvedených druhov ekonomických zdrojov napríklad mohol jednotlivcom poskytovať časti pôdy (nielen poľnohospodárskej, ale aj lesnej a podobne) do v článku 27, respektíve v celej ústave bližšie nevymedzeného „súkromného vlastníctva malého rozsahu“ (španielsky *pequeña propiedad*),³⁴ ktoré bolo od roku 1934 spojené s povinnosťou riadne a sústavne hospodársky využívať pridelenú pôdu;³⁵ táto povinnosť bola výrazom dobových snáh

²⁷ *Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos. Versión original de 1917* [online]. Článok 3. [cit. 2022-12-12]. Dostupné z: <<https://www.juridicas.unam.mx/legislacion>>.

²⁸ *Ibidem*, článok 24.

²⁹ *Ibidem*, článok 130.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, článok 27.

³² *Ibidem*, článok 22.

³³ *Ibidem*, článok 27, odsek 7.

³⁴ *Ibidem*, článok 27.

³⁵ MARGADANT S., Guillermo F. *Introducción a la historia del derecho mexicano*, s. 255.

o prehlbenie sociálnej funkcie (súkromného) vlastníctva. Národ tiež mohol rovnomerne prerozdeliť pôdu – článok 27 ústavy v tejto súvislosti umožnil zaviesť určité obmedzenia súkromného vlastníctva pôdy v individuálnych prípadoch vo verejnom záujme a okrem toho nariadil určitú agrárnu reformu – vlastníci „latifundí“ (haciend, veľkostatkov) museli svoju pôdu (okrem neskôr v jednotlivých štátoch mexickej federácie nejednotne určenej maximálnej výmery pôdy, ktorú si mohli ponechať) rozdeliť na parcely a tie museli predať (ak to odmietli, štát mohol ich pôdu vyvlastniť za ním určenú náhradu). Národ tiež mohol povoľovať obchodným spoločnostiam exploataciu častí nerastného bohatstva a iné.³⁶

Práva pracujúcich. Ústava z roku 1917 zakotvila právo na slobodný výber a výkon povolania či zamestnania, ako aj slobodu podnikania;³⁷ popritom upravila aj právo pracovať na základe pracovnej zmluvy spĺňajúcej určité náležitosti, chrániace zamestnancov, a právo dostávať za vykonávanú prácu primeranú odmenu.³⁸ Vo svojom nezvyčajne rozsiahlom článku 123 ústava relatívne komplexne upravila pozíciu pracujúcich v pracovnom procese a ich určité sociálne zabezpečenie, ktoré bolo síce iba elementárne, no časom sa významne rozvinulo. Článok 123 bol dobovo úplnou novotou, a to v celosvetovom meradle. Konkrétne ustanovil najmä nasledovné: maximálny pracovný čas (cez deň sa mohlo pracovať osem hodín, v noci šesť hodín; osoby vo veku 12 až 16 rokov mohli pracovať iba cez deň, a to najviac šesť hodín); zákaz vykonávania prác ohrozujúcich zdravie a život ženami a osobami mladšími ako 16 rokov; zákaz nočnej práce v priemyselných podnikoch ženami a uvedenými osobami; zákaz zamestnávať deti mladšie ako 12 rokov; deň pracovného pokoja (musel nasledovať zakaždým po šiestich pracovných dňoch); zákaz ťažšej fyzickej práce žien tri mesiace pred pôrodom; pracovné voľno žien mesiac po pôrode (ženy museli za tento mesiac dostať celý plat a nemohli byť počas neho prepustené); právo pracovníčok na dve mimoriadne polhodinové prestávky na kojenie; právo vykonávať prácu pre zamestnávateľa iba za (primeranú) mzdu; minimálnu mzdu; rovnaké mzdy pre mužov a ženy vykonávajúcich rovnaké druhy práce; vyplácanie mzdy pracovníkom v hotovosti (v peniazoch) a na ruku; osobitné odmeňovanie pracovníkov za príležitostné nadčasy (nadčasy mohli trvať najviac tri dni po sebe, pričom v každom dni mohlo ísť najviac o tri hodiny práce navyše; ženy a osoby mladšie ako 16 rokov nesmeli pracovať nadčasy); povinnosť zamestnávateľov manuálne pracujúcich osôb (t. j. poľnohospodárskych a továrenských robotníkov, baníkov a podobne) poskytnúť im vyhovujúce ubytovanie (za menší poplatok) – ak bolo miesto výkonu práce v obci či meste, mali túto povinnosť iba zamestnávateľia zamestnávajúci 100 a viac osôb –, a zabezpečiť im aj ďalšie sociálne služby, ktoré by potrebovali (zamestnávateľia mali pre svojich zamestnancov zriadiť napríklad ošetrovňu a ak zamestnávali viac ako 200 osôb aj tržnicu, na ktorej však nesmeli byť výčap alkoholických nápojov a herňa); povinnosť zamestnávateľov poskytnúť kompenzáciu zamestnancom, ktorí utrpeli pracovný úraz alebo ich postihla choroba z povolania; povinnosť zamestnávateľov vytvoriť pre zamestnancov vyhovujúce (zdraviu neškodiacie) pracovné prostredie; právo zamestnávateľov vytvárať organizácie presadzujúce a chrániace ich záujmy; rovnaké právo zamestnancov; právo pokojne štrajkovať; riešenie sporov zamestnávateľov a zamestnancov osobitným štátnym orgánom – Zmierovacím a arbitráž-

³⁶ *Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos. Versión original de 1917* [online]. Článok 27 [cit. 2022-12-12]. Dostupné z: <<https://www.juridicas.unam.mx/legislacion>>.

³⁷ *Ibidem*, článok 4.

³⁸ *Ibidem*, článok 5.

ným výborom (španielsky *Junta de Conciliación y Arbitraje*), existujúcim na federálnej úrovni i vo federálnych štátoch, zloženým z rovnakého počtu zástupcov zamestnávateľov a zamestnancov, ako aj zo zástupcu vlády a vydávajúcim pre obe sporové strany záväzné rozhodnutia; právo bezdôvodne alebo pre členstvo v odboroch či účasť na štrajku prepusteného zamestnanca žiadať, aby s ním zamestnávateľ obnovil pracovný pomer, alebo aby mu vyplatil trojmesačný plat; právo zamestnanca, ktorý na protest proti zlému zaobchádzaniu zo strany zamestnávateľa prestal pracovať, žiadať o to isté; povinnosť zbankrotovaného zamestnávateľa zabezpečiť, aby v konkurznom konaní boli prednostne uspokojené pohľadávky zamestnancov (t. j. aby dostali nevyplatený plat); osobný charakter povinnosti zamestnanca splatiť dlhy voči zamestnávateľovi (vymáhanie splnenia tejto povinnosti od spolupracovníkov alebo rodinných príslušníkov dlžníka teda neprichádzalo do úvahy); právo nezamestnaných na bezplatné sprostredkovanie zamestnania; absolútnu neplatnosť pracovnej zmluvy obsahujúcej konkrétne protiústavné či nezákonné podmienky; povinnosť zriadiť na úrovni federácie i vo federálnych štátoch určité inštitúcie sociálneho zabezpečenia, respektíve sociálneho poistenia.³⁹

Na záver výkladu o podstatnom obsahu mexického sociálneho konštitucionalizmu možno ešte uviesť, že bol spojený aj s istým prienikom ústavného, respektíve verejného práva do sféry súkromného práva, ktorý sa prejavil napríklad zakotvením sociálnej funkcie súkromného vlastníctva či kogentným charakterom podstatných noriem individuálneho pracovného práva.⁴⁰

2.4 Vývoj sociálneho konštitucionalizmu do polovice 20. storočia

Výraznejší ďalší rozvoj sociálneho konštitucionalizmu nastal (v rámci prvej polovice 20. storočia) až počas prezidentskej vlády Lázara Cárdenasa (1934–1940). Cárdenas v podstate dokončil Mexickú revolúciu a svojimi opatreniami stanovil trajektóriu, podľa ktorej sa Mexiko vyvíjalo až do 80. rokov 20. storočia.

Cárdenas predovšetkým zrýchlil a dokončil agrárnu reformu. Vo veľkom rozsahu pre-rozdelil pôdu vidiečanom, ktorí žiadnu nemali (respektíve pred revolúciou pofidérne stratili), zrušil ďalšie latifundiá a na vidieku zaviedol štátom spravovaný a finančne podporovaný systém takzvaných *ejidos*, fungujúci – často problematicky – až do roku 1991/1992.

Ejidos boli alternatívou spomenutého, výrazne menej rozšíreného súkromného vlastníctva pôdy malého rozsahu. Išlo o ohraničené súbory neobrábaných pozemkov (zastavané priestory, pasienky, lesy, vodné zdroje, respektíve plochy) a poľnohospodárskej pôdy. Jednotliví členovia (respektíve jednotlivé rodiny patriace k *ejidos* (španielsky *ejidatarios*) neobrábané pozemky užívali kolektívne. Naproti tomu poľnohospodárska pôda (alebo aspoň jej väčšia časť) bola rozdelená na nescudziteľné parcely, ku ktorým mali samostatné užívacie a požívacie právo, nie však aj vlastnícke právo, jednotliví členovia (respektíve jednotlivé rodiny patriace k *ejidos*). Uvedené právo zaniklo, ak parcela, na ktorú bolo viazané, zostala neobrobená dlhšie ako dva roky po sebe. Toto právo bolo zdediteľné.⁴¹

³⁹ Ibidem, článok 123.

⁴⁰ Bližšie pozri KEISER, Thorsten. Social Conceptions of Property and Labour – Private Law in the Aftermath of the Mexican Revolution and European Legal Science. *Rechtsgeschichte – Legal History*. 2012, No. 20, s. 258–273.

⁴¹ RUÍZ MASSIEU, Mario. *Derecho agrario*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Jurídicas, 1990, s. 61 an.

Cárdenas ďalej znárodnil ropný priemysel (fažba ropy sa v roku 1938 stala monopolom štátnej firmy PEMEX), podporil vznik (1936) novej, celomexickej odborovej organizácie Konfederácia pracujúcich Mexika (španielsky *Confederación de Trabajadores de México*), uskutočnil rôzne partiálne sociálne opatrenia, podporoval vzdelávanie obyvateľstva a podobne.

Ďalším prezidentom bol Ávila Camacho (1940–1946), ktorý zhruba pokračoval v politike svojho predchodcu, no sčasti viedol aj vlastnú politiku, napríklad zmenšil mieru riadenia poľnohospodárstva a priemyslu štátom. Okrem toho uskutočnil sociálne opatrenia v prospech roľníkov, robotníkov a strednej vrstvy v mestách: zaviedol bezplatné verejné (základné a stredné) školstvo a povinnú školskú dochádzku pre deti oboch pohlaví od šesť do štrnásť rokov (1942); vytvoril určitý systém povinného sociálneho zabezpečenia (1943), ktorý sa týkal pracovníkov v priemysle a poskytovateľov určitých služieb, pričom neskôr (1954) bol rozšírený aj na pracovníkov v poľnohospodárstve.⁴²

Camacha vystriedal Miguel Alemán (1946–1952). Za jeho vlády, ako aj za vlády jeho nástupcu Ruiza Cortinesa (1952–1958) Mexiko zažívalo pomernú hospodársku prosperitu, no sociálno-ekonomické postavenie masy obyčajných ľudí sa zhoršovalo,⁴³ čo poukazuje na rozpor medzi rozsahom, v ktorom boli ľudské práva druhej generácie zakotvené v ústave, a výrazne menším rozsahom, v ktorom boli fakticky realizované.

3. Sociálny konštitucionalizmus v Peru v prvej polovici 20. storočia

3.1 Ústava z roku 1920

Počiatky fenoménu sociálneho konštitucionalizmu v Peru sú spojené s prijatím peruánskej ústavy z roku 1920.⁴⁴ Tá bola deviatym z celkovo dvanástich ústavných textov, ktoré postupne plnili funkciu základného zákona tohto juhoamerického štátu v priebehu dvoch storočí jeho existencie. Nahradila ústavu z roku 1860, ktorá bola zatiaľ najdlhšie platnou konštitúciou v dejinách Peru, pričom platila s dvoma krátkymi prerušeniami (v rokoch 1867–1868 a 1879–1881) takmer šesť desaťročí. Prijatie ústavy z roku 1920 aj obdobie jej platnosti je úzko spojené s osobnosťou prezidenta Peru Augusta Leguía, ktorý stál na čele krajiny v rokoch 1908–1912 a 1919–1930. Jeho prvé funkčné obdobie spadá ešte do etapy dejín nezávislého Peru, ktoré historiografia pomenovala ako éru aristokratickej republiky. Išlo o obdobie prvých dvoch desaťročí 20. storočia, kedy v navonok demokratickom zriadení reálne ovládala krajinu úzka elita, pričom preň bolo typické spojenectvo konzervatívnych síl z hlavného mesta Limy a veľkostatkárov z andskej časti Peru. Najvýznamnejším politickým subjektom v rámci tejto éry bola Civilná strana (španielsky *Partido Civil*) a k ďalším silám pôsobiacim aktívne na peruánskej politickej scéne patrili Konštitučná strana, Liberálna strana a Demokratická strana.⁴⁵ Ústavnoprávny rámec fungovaniu štátu v tomto období dávala už spomínaná ústava z roku 1860, v prípade ktorej sa možno v peruánskej právnej vede stretnúť s jej označením za umiernenú, keďže významné právomoci poskytnuté exekutíve vyvažovala oprávneniami poskytnutými parlamentu.

⁴² KLÍMA, Jan. *Dějiny Latinské Ameriky. Vývoj oblasti, regionů a států*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 301.

⁴³ MARGADANT S., Guillermo F. *Introducción a la historia del derecho mexicano*, s. 214.

⁴⁴ Porovnaj RAMOS NÚÑEZ, Carlos. *La Letra de la Ley: Historia de las constituciones del Perú*. Lima: Centro de Estudios Constitucionales, Tribunal Constitucional del Perú, 2018, s. 81.

⁴⁵ Porovnaj ROEDL, Bohumír. *Dějiny Peru a Bolívie*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 222.

To kontrastovalo s predchádzajúcimi ústavami z rokov 1839 a 1856, z ktorých prvá (s konzervatívnym zameraním) poskytovala prezidentovi ako hlave štátu a šéfovi exekutívy silné právomoci a druhá (liberálna) zakotvovala v podstate dominanciu zákonodarnej moci nad výkonnou. Uvedenému umiernenému charakteru ústavy z roku 1860 sa pripisuje približne šesť desaťročí jej platnosti.⁴⁶ Ústava z roku 1860 v rámci úpravy ľudských práv ešte neobsahovala – ako je typické pre dobu jej vzniku – úpravu sociálnych práv. Z jej ustanovení sa svojím obsahom k úprave sociálnych práv v neskorších peruánskych konštitúciách najviac približoval článok 24, podľa ktorého štát garantoval existenciu bezplatného vzdelania na základných školách.⁴⁷ Priaznivá klíma pre inkorporáciu sociálnych práv do peruánskeho ústavného systému nastala po skončení prvej svetovej vojny, keď sa tento trend začal postupne presadzovať aj na celosvetovej úrovni vďaka konštitúciám, akými boli mexická ústava z roku 1917 a nemecká Weimarská ústava z roku 1919. Iniciovanie prijatia novej peruánskej ústavy, čo by nahradila konštitúciu z roku 1860, je spojené s opätovným návratom Augusta Leguía do úradu prezidenta Peru v roku 1919. Už v období jeho prvého funkčného obdobia v rokoch 1908–1912 sa tento politik do istej miery vymykal z obrazu typického politika Civilnej strany, ktorú v tom období reprezentoval. Nepochádzal z radov limskej elity, ale zo severoperuánskeho Lambayeque a bol považovaný za lídra moderného prúdu v radoch Civilnej strany, stojaceho v protiklade k jej konzervatívnym sektorom. Po období života v exile od roku 1913 sa vo februári 1919 triumfálne vrátil do vlasti, aby kandidoval v aprílových prezidentských voľbách, pričom získal podporu celej opozície voči vládnej Civilnej strane, ako aj organizácií robotníkov a univerzitných študentov, ktorým konvenovali jeho reformné požiadavky. Vďaka tejto podpore sa stal jednoznačným víťazom volieb, ale ratifikácia ich výsledku prislúchala Kongresu, kde mala väčšinu Civilná strana. Na základe obáv, že jej poslanci voľby spochybnia a zabránia jeho nástupu do úradu, uskutočnil Leguía 4. júla 1919 prevrat za pomoci ozbrojených síl, univerzitných študentov i ľudových vrstiev Limy a ujal sa vlády ako dočasný prezident.⁴⁸ Prevrat bol spojený aj s rozpustením dovtedajšieho Kongresu, pričom Leguía následne vypísal voľby do Národného zhromaždenia, ktoré malo modifikovať ústavu z roku 1860. Novozvolené Národné zhromaždenie zahájilo svoju činnosť 24. septembra 1919 a Augusto Leguía pred ním 12. októbra 1919 zložil prezidentskú prísahu ako riadny prezident. Počas prác Národného zhromaždenia na reforme ústavy sa presadila koncepcia nahradiť konštitúciu z roku 1860 novým ústavným textom. Jeho hlavných ideových tvorcov predstavovali predseda Národného zhromaždenia Mariano H. Cornejo a predseda jeho výboru pre ústavu Javier Prado y Ugarteche. Národné zhromaždenie skončilo svoju ústavodarnú činnosť 27. decembra 1919 a nová ústava bola promulgovaná 18. januára 1920 prezidentom Augustom Leguíom, pričom platila do 9. apríla 1933.⁴⁹

⁴⁶ Porovnaj CARPIO MARCOS, Edgar – PAZO PINEDA, Oscar Andrés. *Evolución del Constitucionalismo Peruano*. VOX JURIS. 2016, Vol. 31, Nº 1, s. 39; RAMOS NÚÑEZ, Carlos. *La Letra de la Ley: Historia de las constituciones del Perú*, s. 72–73.

⁴⁷ *Constitución Política del Perú 10 de Noviembre de 1860*, článok 24. In: *Archivo Digital de la Legislación del Perú* [online]. [cit. 2022-10-06]. Dostupné z: <https://www.leyes.congreso.gob.pe/Documentos/constituciones_ordenado/CONSTIT_1860/Cons1860_TEXTO.pdf>.

⁴⁸ Porovnaj CENTURIÓN GONZÁLEZ, Freddy Ronald. *Apuntes para la historia constitucional peruana*. La Constitución de 1920, cien años después. IUS. 2020, Vol. 9, Nº 1, s. 6–7; ROEDL, Bohumír. *Dějiny Peru a Bolívie*, s. 226.

⁴⁹ Porovnaj CARPIO MARCOS, Edgar – PAZO PINEDA, Oscar Andrés. *Evolución del Constitucionalismo Peruano*, s. 41; CENTURIÓN GONZÁLEZ, Freddy Ronald. *Apuntes para la historia constitucional peruana*. La Constitución de 1920, cien años después, s. 7–11.

Ústava z roku 1920 predstavovala vo viacerých ohľadoch prelom v dejinách peruánskeho konštitucionalizmu. Bernd Marquardt ju zaraďuje do prvého desaťročia vlny rozširovania sociálno-liberálnych ústav v Latinskej Amerike, nasledujúcej po prijatí mexickej ústavy z roku 1917, pričom išlo len o druhú ústavu nezávislého iberoamerického štátu po mexickej, ktorá obsahovala prvky sociálneho konštitucionalizmu.⁵⁰ Podľa Edgara Carpia Marcosa a Oscara Andrésa Paza Pinedu vzhľadom na dobu svojho vzniku po skončení prvej svetovej vojny prevzala akcenty typické pre sociálny konštitucionalizmus, v rámci starať o morálny, intelektuálny, materiálny a ekonomický pokrok krajiny, a do ústavy sa inkorporovala séria sociálnych práv.⁵¹ Peruánsky právny historik Federico Geng Delgado považuje za inšpiračné zdroje peruánskej konštitúcie z roku 1920 mexickú ústavu z roku 1917, ako aj nemeckú Weimarskú ústavu z roku 1919.⁵² Podobne sa vyjadruje aj Freddy Ronald Centurión González, pričom spomína vplyv oboch spomínaných ústavných textov na formulovanie úpravy garancií sociálnych práv v peruánskej ústave z roku 1920. Aj podľa neho sa touto formou zaviedol do peruánskeho ústavného systému sociálny konštitucionalizmus s tým, že sa do ústavného textu zahrnuli určité práva a postuláty s cieľom garantovať blahobyt občanov v témach ako vzdelávanie, zdravotníctvo a práca.⁵³ Sociálne práva tu boli prvý raz v dejinách peruánskeho konštitucionalizmu upravené v samostatnom – konkrétne štvrtom – titule ústavy s názvom Sociálne garancie (španielsky *Garantías sociales*), ktorý tiež možno voľnejšie a zároveň výstižnejšie preložiť ako Garancie sociálnych práv. Tvorili ho články 37–58 ústavy. Bol teda pomerne rozsiahly a zahrňal aj úpravu niektorých práv, ktoré podľa súčasnej klasifikácie ľudských práv nezahrňame medzi sociálne práva, napríklad vlastníckeho práva, pričom aj tu sa však uplatňujú koncepcie sociálneho konštitucionalizmu, zodpovedajúce dobovému trendu posilnenia úlohy štátu v ekonomike. V nasledujúcom texte sa zameriame na právnu úpravu, obsiahnutú v tejto časti skúmanej ústavy a jej prínos do dejín peruánskeho i latinskoamerického konštitucionalizmu.⁵⁴ Štvrtý titul peruánskej ústavy z roku 1920 sa začína garanciami združovacej⁵⁵ a zmluvnej slobody (článok 37) a reguláciou vlastníckeho práva, vrátane problematiky duševného vlastníctva (články 38–44). Z hľadiska dobových trendov sociálneho konštitucionalizmu sa tu žiada upozorniť na úpravu obsiahnutú v čl. 42, ktorá vyhradzuje tzv. banské vlastníctvo (španielsky *propiedad minera*) – teda vlastnícke právo k ložiskám nerastných surovín, ktoré môžu byť predmetom banskej činnosti – výlučne štátu, ktorý ho iným subjektom môže poskytnúť len do držby alebo užívacieho a požívacieho práva (španielsky *usufructo*). Okrem toho článok 44 dal štátu možnosť znárodniť za primeranú náhradu prevádzky pozemnej, námornej alebo vzdušnej prepravy, ako aj iné verejné služby. V článku 41 sa tu tiež nachádzala významná úprava týkajúca sa pôdy indiánskych komunit, o ktorej sa ešte

⁵⁰ MARQUARDT, Bernd. *El ascenso del constitucionalismo social en el ius constitutionale commune de Iberoamérica (1917–1949)*, s. 221.

⁵¹ Porovnaj CARPIO MARCOS, Edgar – PAZO PINEDA, Oscar Andrés. *Evolución del Constitucionalismo Peruano*, s. 41.

⁵² GENG DELGADO, Federico. *Historia del Derecho Peruano*. Segunda Edición. Lima: Ediciones Jurídicas, 2005, s. 249.

⁵³ Porovnaj CENTURIÓN GONZÁLEZ, Freddy Ronald. *Apuntes para la historia constitucional peruana. La Constitución de 1920, cien años después*, s. 13.

⁵⁴ Skúmané ustanovenia ústavy sú čerpané zo zdroja: Constitución para la República del Perú Dictada por la Asamblea Nacional de 1919 y promulgada el 18 de Enero de 1920. In: *Archivo Digital de la Legislación del Perú* [online]. [cit. 2022-09-16]. Dostupné z: <https://www.leyes.congreso.gob.pe/Documentos/constituciones_ordenado/CONSTIT_1920/Cons_1920_TEXTO.pdf>.

⁵⁵ Sloboda združovania garantovaná v článku 37 umožňovala aj legálne pôsobenie odborov v krajine. Porovnaj MARQUARDT, Bernd. *El ascenso del constitucionalismo social en el ius constitutionale commune de Iberoamérica (1917–1949)*, s. 222.

zmienime. Za úpravou slobody obchodu a podnikania v článku 45 nasledovala ústavnoprávna regulácia problematiky práce (články 46–49). Ústava nezakotvovala právo na prácu, ale v článku 46 garantovala tzv. slobodu práce (špan. *libertad de trabajo*), chápanú ako slobodná možnosť vykonávať akýkoľvek úrad, podnikanie alebo profesiu, ktoré nie sú v rozpore s morálkou a neohrozujú zdravie ani verejnú bezpečnosť, pričom výkon tzv. slobodných povolání (španielsky *profesiones liberales*) mohol byť viazaný na podmienky ustanovené zákonom. Štát bol podľa článku 47 zaviazaný prijať legislatívu o všeobecnej organizácii a bezpečnosti práce v priemysle a podnikateľskom sektore a o garanciách ochrany života a zdravia, ako aj hygieny pri jej výkone. Zároveň mal zákon ustanoviť maximálne limity pracovného zaťaženia a minimálne platy s ohľadom na vek, pohlavie, povahu práce, ako aj podmienky a potreby rôznych regiónov krajiny. Tiež tu bola stanovená povinnosť odškodnenia v prípade pracovných úrazov v podnikoch s tým, že jeho formu mala určiť zákonná úprava. Konflikty medzi kapitálom a pracou⁵⁶ museli byť podľa článku 48 povinne riešené arbitrážou. V zmysle článku 49 mal zákon určiť formu organizácie zmierovacích a arbitrážnych tribunálov pre riešenie rozporov medzi kapitálom a pracou, ako aj požiadavky a podmienky pre záväzné účinky ich rozsudkov. Úprava v článku 50 zakazovala priemyselné a obchodné monopoly, ktoré mohol zriaďovať iba štát prostredníctvom zákona v národnom záujme. Zákon mal tiež určiť maximálnu výšku úrokov pri peňažných pôžičkách, pričom zmluva, ktorá by bola v rozpore s ňou, mala byť nulitná a jej účastníci potrestaní (článok 51). Zakázané boli aj hazardné hry, pričom podniky, kde sa prevádzkovali, mali byť zatvorené (článok 52). V ďalších ustanoveniach (články 53–54) bola upravená problematika vzdelávania. Základné vzdelanie prvého stupňa malo byť povinné pre chlapcov i dievčatá vo veku od šesť rokov, pričom štát mal garantovať jeho bezplatnosť. Štát bol tiež zaviazaný zabezpečiť stredoškolské a vysokoškolské vzdelanie a podporovať vedecké a umelecké ustanovizne (článok 53). Učiteľia mali byť považovaní za verejných zamestnancov s právom na odmenu ustanovenú zákonom (článok 54). Tvorcovia ústavy z roku 1920 neopomenuli ani oblasť zdravotníctva, ktorému bola venovaná úprava obsiahnutá v článku 55. Štát mal na jej základe povinnosť zriaďiť a podporovať zdravotnícke a sociálne služby vrátane nemocníc a dbať o ochranu a pomoc deťom a sociálne odkázaným skupinám. Ďalšou povinnosťou štátu bolo podporovať inštitúcie sociálneho zabezpečenia a solidarity, sporiteľne, poisťovne, ako aj výrobné a spotrebné družstvá majúce za cieľ zlepšenie životných podmienok ľudových vrstiev (článok 56). Za mimoriadnych podmienok spoločenskej potreby bol zákonodarný zbor oprávnený prijať zákony alebo splnomocniť výkonnú moc na prijatie opatrení s cieľom znížiť ceny spotrebných tovarov nevyhnutných na prežitie s tým, že pri tom nesmelo dôjsť k vyvlastneniu majetku bez primeraného odškodnenia (článok 57). Ako prelomové v dejinách peruánskeho konštitucionalizmu sa ukázalo byť posledné ustanovenie štvrtého titulu ústavy z roku 1920, obsiahnuté v článku 58. Štát mal podľa neho povinnosť chrániť „domorodú rasu“ (španielsky *raza indígena*) – teda indiánsku populáciu Peru – a vydať osobitné zákony pre jej rozvoj a kultúru v súlade s jej potrebami. Štát tiež podľa neho uznával právnu existenciu indiánskych komunít (respektíve v doslovnom preklade komunít domorodcov – španielsky *comunidades de indígenas*),⁵⁷ pričom ich práva mali byť definované zákonom. Zároveň už

⁵⁶ Teda medzi zamestnávateľmi a zamestnancami.

⁵⁷ Nadväzujúcich v Peru na *ayllus* – klany tvoriace základnú spoločenskú jednotku ríše Inkov.

spomenutý článok 41 deklaroval majetok indiánskych komunít za nescudziteľný s tým, že k jeho prevodu mohlo dôjsť len na základe verejnoprávneho titulu v prípadoch a formou, ktoré ustanoví zákon. Tieto ustanovenia zmenili paradigmu nazerania predstaviteľov politickej moci a tvorcov práva na domorodé obyvateľstvo v Peru, kde podobne ako v ďalších latinskoamerických štátoch od získania ich nezávislosti v prvej polovici 19. storočia prevažovala tendencia právne nivelizovať indiánsku populáciu s ostatným obyvateľstvom. To zahŕňalo aj tendencie vedúce k negácii kolektívneho vlastníckeho práva indiánskych komunít k pôde, ktoré bolo naopak právne rešpektované španielskou mocou v Amerike počas koloniálneho obdobia. Uvedená politika, spojená osobitne s liberálnymi politickými kruhmi v novovzniknutých štátoch Latinskej Ameriky, mala výrazne negatívne dopady na indiánsku populáciu, keď Indiáni po pridelení parciel z dovtedy komunitou kolektívne vlastnenej pôdy do individuálneho súkromného vlastníctva o svoju pôdu ľahko prichádzali v prospech latifundistov, pričom sa v dôsledku zadlženia neraz dostali do osobnej závislosti od týchto majiteľov pôdy.⁵⁸ Naopak, garantovanie kolektívneho vlastníctva pôdy indiánskym komunitám v Peru ústavou z roku 1920 znamenalo návrat k stáročnej tradícii riešenia pôdnych vzťahov, na ktorú boli peruánski Indiáni zvyknutí ešte z predkolumbovského obdobia, kde tento systém úspešne fungoval napr. v ríši Inkov, pričom pretrval aj v koloniálnej ére. Bernd Marquardt nazerá na úpravu, obsiahnutú v článku 58, aj v širšom kontexte (latinsko)amerického konštitucionalizmu, keď uvádza: „*Rovnako vzbudzuje pozornosť, že sociálne garancie v Peru uznali prvý raz v Amerike kultúrnu ochranu širokej indiánskej populácie vysočín, ukončujúc liberálnu paradigmu individualizácie vnukov Inkov v národe španielskojazyčných občanov, stanovujúc teraz štátnu ochranu s cieľom ochraňovať ,rozvoj a kultúru v súlade s ich potrebami‘ a uznávajú ,právnú existenciu‘ ich komunít. Týmto spôsobom sa znovuzrodil štruktúrny prvok starého práva Indií⁵⁹ španielskej monarchie.*“⁶⁰ Vznikajúci peruánsky sociálny konštitucionalizmus sa tak obohatil aj o rozmer kultúrnych práv domorodého obyvateľstva, čo má v krajine, kde Indiáni predstavujú viac ako polovicu populácie, nezanedbateľný význam.

Text ústavy z roku 1920 predstavoval v histórii peruánskeho konštitucionalizmu nesporné kroky vpred. Problematickejšou sa však ukázala jeho realizácia za jedenásťročnej vlády Augusta Leguía, ktorá dostala v historiografii prívlastok „Jedenásťročie“ (španielsky *Oncenio*). Leguíaova vláda pod heslom budovania Novej vlasti (španielsky *Patria Nueva*) sa vyznačovala pozastávaním ústavných garancií práv, využívaním výnimočného stavu a presadením možnosti znovuzvolenia prezidenta.⁶¹ To narušilo peruánsku tradíciu, podľa ktorej nemohol úradujúci prezident opätovne kandidovať na post hlavy štátu. Aj keď sa počas Leguíaovej vlády krajina modernizovala, niektorí autori označujú jeho štýl

⁵⁸ K tomu pozri napríklad GENG DELGADO, Federico. *Historia del Derecho Peruano*, s. 35–36, 260; OPATRŇY, Josef. *Mexiko*. 2. rozšírené vydání. Praha: Libri, 2016, s. 113–114.

⁵⁹ Právo Indií (španielsky *derecho indiano*) bolo osobitným právnym systémom, platným v španielskych zámorských kolóniách (tzv. Indiách) v 15.–19. storočí. Vyznačovalo sa okrem iného rozdelením koloniálnej hispanoamerickej spoločnosti na dve základné zložky – tzv. „republiku Španielov“ a „republiku Indiánov“, ktoré disponovali aj rozdielnou legislatívou a v rámci toho mohli indiánske komunity v limitovanej miere naďalej používať svoje tradičné obyčajové právo, nadväzujúce na právo predkoloniálnej epochy, napr. v Peru na inkské právo (K tomu pozri napríklad BASADRE, Jorge. *Historia del Derecho Peruano*. II edición. Lima: Edigraf S. A., 1985, s. 281; VYŠNÝ, Peter – PUCHOVSKÝ, Ján. *Právne dejiny Latinskej Ameriky. Koloniálne obdobie a obdobie nezávislých štátov*, s. 111–112, 157–161).

⁶⁰ MARQUARDT, Bernd. *El ascenso del constitucionalismo social en el ius constitutionale commune de Iberoamérica (1917–1949)*, s. 223.

⁶¹ Porovnaj GENG DELGADO, Federico. *Historia del Derecho Peruano*, s. 250.

vládnutia za „polodiktátorský“.⁶² Ukončenie jedenástočnej vlády prezidenta Leguía súviselo so svetovou hospodárskou krízou, ktorá sa začala v roku 1929. Zhoršenie hospodárskej situácie v Peru, kde Leguía počas svojho *Oncenia* posilnil dominanciu severoamerického kapitálu, viedlo k nárastu sociálnych konfliktov. V atmosfére radikalizácie spoločnosti sa v opozícii proti prezidentovi spojili finančné elity hlavného mesta a latifiundisti z horskej časti krajiny s ozbrojenými silami. V auguste 1930 došlo k vojenskému prevratu vedenému plukovníkom Luisom Sánchezom Cerrom.⁶³ Augusto Leguía za týchto okolností 25. augusta 1930 podpísal svoju rezignáciu. Následne bol súdený mimoriadnym tribunálom bez dostatočných garancií práva na obhajobu a jeho pobyt vo väzení za tvrdých podmienok, nezohľadňujúcich exprezidentov vek ani zdravotný stav, ukončila jeho smrť vo februári 1932.⁶⁴ Éra ústavy z roku 1920, ktorá bola produktom Leguiovej vlády, sa končila tiež a otvorila sa cesta k jej nahradeniu novým ústavným textom. Ako však ukázal ďalší vývoj, trend sociálneho konštitucionalizmu, ktorý do Peru priniesla ústava z roku 1920, nemal byť odsúdený na zánik, ale došlo k jeho ďalšiemu rozvoju.

3.2 Ústava z roku 1933

Druhá ústava Peru v 20. storočí – ústava z roku 1933, bola schválená 29. marca 1933.⁶⁵ Prijal ju Ústavodarný kongres pôsobiaci v rokoch 1931–1933, v ktorom boli spočiatku zastúpené aj ľavicové politické subjekty ako Americká ľudová revolučná aliancia (španielsky *Alianza Popular Revolucionaria Americana*, APRA) či Socialistická strana Peru.⁶⁶ Nová konštitúcia sa zaradila k najdlhšie platným ústavným textom v dejinách Peru, keďže ju nahradila až ústava z roku 1979. Jej efektívne dodržiavanie sa však v skutočnosti neprekryvalo s celým takmer päť desaťročí trvajúcim obdobím platnosti tejto ústavy, ale v záseade sa obmedzovalo na obdobia vlád prezidentov José Luisa Bustamanteho y Rivero (1945–1948), Manuela Prada y Ugarteche (1956–1962) a Fernanda Belaúndeho Terryho (1963–1968), civilných politikov, ktorí vzišli z demokratického prostredia.⁶⁷ Tvorcovia ústavy z roku 1933 prevzali z jej predchodkyne akcent na sociálne práva, ale zároveň v reakcii na autoritatívny spôsob vlády prezidenta Leguía a jeho snahy udržať sa v úrade niekoľko funkčných období za sebou, dominoval v ich práci dôraz na oslabenie mocenského vplyvu prezidenta.⁶⁸ Možno skonštatovať, že čiastočne tento akcent ústavy z roku 1933 pretrváva v peruánskom konštitucionalizme až dodnes.

Úprava sociálnych práv bola v peruánskej ústave z roku 1933 zaradená do prvej kapitoly jej druhého titulu, nazvanej Národné a sociálne garancie (španielsky *Garantías nacionales y sociales*). Okrem toho tvorcovia ústavy vyčlenili problematiku vzdelávania do osobitného – tretieho titulu ústavy s názvom Vzdelávanie (španielsky *Educación*), podobne ako

⁶² Porovnaj CARPIO MARCOS, Edgar – PAZO PINEDA, Oscar Andrés. *Evolución del Constitucionalismo Peruano*, s. 41.

⁶³ Porovnaj ROEDL, Bohumír. *Dějiny Peru a Bolívie*, s. 226, 228.

⁶⁴ Porovnaj CENTURIÓN GONZÁLEZ, Freddy Ronald. *Apuntes para la historia constitucional peruana. La Constitución de 1920, cien años después*, s. 22.

⁶⁵ Porovnaj Constitución Política del Perú (29 de Marzo de 1933). In: *Archivo Digital de la Legislación del Perú* [online]. [cit. 2022-09-16]. Dostupné z: <https://www.leyes.congreso.gob.pe/Documentos/constituciones_ordenado/CONSTIT_1933/Cons1933_TEXTO.pdf>.

⁶⁶ Porovnaj GENG DELGADO, Federico. *Historia del Derecho Peruano*, s. 250.

⁶⁷ Porovnaj CARPIO MARCOS, Edgar – PAZO PINEDA, Oscar Andrés. *Evolución del Constitucionalismo Peruano*, s. 42.

⁶⁸ K tomu pozri napríklad RAMOS NÚÑEZ, Carlos. *La Letra de la Ley: Historia de las constituciones del Perú*, s. 95 an.

úpravu práv indiánskeho obyvateľstva, ktorá bola obsiahnutá v jedenástom titule ústavy s názvom Komunity domorodcov (španielsky *Comunidades de indígenas*). V rámci garancií sociálnych práv a úpravy s nimi súvisiacej problematiky (napríklad vlastníckeho práva) prevzali tvorcovia ústavy z roku 1933 vo viacerých prípadoch doslovne formulácie z predchádzajúceho ústavného textu z roku 1920. Preto sa pri charakteristike tejto časti konštitúcie z roku 1933 zameriame skôr na tie ustanovenia, ktoré priniesli inovácie oproti predošlej ústave.⁶⁹ V oblasti ústavnoprávnej regulácie vlastníckeho práva takéto novum predstavovalo ustanovenie článku 34, podľa ktorého sa vlastníctvo má užívať v súlade so spoločenským záujmom, pričom zákon stanoví limity a modalities vlastníckeho práva. Úprava, obsiahnutá v ústave z roku 1920, ktorá vyhradzovala banské vlastníctvo štátu, bola v článku 37 ústavy z roku 1933 rozšírená v tom zmysle, že do štátneho vlastníctva patria popri baniach aj lesy, pôda, vody a vo všeobecnosti všetky prírodné zdroje bohatstva s výhradou už existujúcich práv k nim, ktoré boli legálne nadobudnuté. Zákon mal stanoviť podmienky ich využívania štátom, ako aj ich poskytnutia do vlastníctva alebo užívacieho a požívacieho práva jednotlivcom. Mierne sa tiež rozšíril okruh dopravných prevádzok, ktoré mohli byť znárodnené (článok 38). Štát získal právo poberať časť ziskov banských spoločností v čiastke a pomere, ktoré určí zákon (článok 41). Okrem toho sa štát zaväzoval zachovať a rozširovať stredné a drobné pozemkové vlastníctvo vo vidieckych oblastiach, pričom mohol prostredníctvom zákona za vopred poskytnutú náhradu vyvlastniť pozemky v súkromnom vlastníctve, najmä nevyužívané, aby ich následne rozdelil alebo scudzil za podmienok stanovených zákonom (článok 47). Tieto ustanovenia prehlbovali líniu dobového latinskoamerického sociálneho konštitucionalizmu v peruánskom ústavnom práve. To platí aj o normách ústavy upravujúcich vzťahy medzi zamestnancami a zamestnávateľmi. Bol tu zakotvený inštitút kolektívnej zmluvy s povinnosťou jeho zákonnej úpravy (článok 43). V pracovných zmluvách bolo zakázané akékoľvek ustanovenie, ktoré by obmedzovalo občianske, politické alebo sociálne práva (článok 44). Štát mal uprednostňovať režim účasti zamestnancov a pracujúcich na ziskoch podnikov a bol zaviazaný zákonom upraviť ostatné aspekty vzťahov medzi zamestnancami a podnikmi a ochranu zamestnancov a pracujúcich vo všeobecnosti (článok 45). V ústave z roku 1933 boli tiež precíznejšie ako v jej predchodkyňi vyjadrené povinnosti štátu v oblasti systému sociálneho zabezpečenia a zdravotnej starostlivosti. Podľa článku 48 mal byť zákonom ustanovený systém sociálneho zabezpečenia pre prípady ekonomických dôsledkov nezamestnanosti, staroby, choroby, invalidity a smrti, pričom sa budú podporovať inštitúcie sociálnej starostlivosti, sporiteľne, poisťovne a družstvá. V zmysle článku 50 mal štát na starosti verejné zdravotníctvo a dohľad nad súkromným zdravotníctvom, pričom mal vydávať zákony týkajúce sa hygienickej a sanitárnej kontroly. Novum predstavovalo aj ustanovenie článku 51, ktorý zveroval manželstvo, rodinu a materstvo pod ochranu štátu. Rozšírené boli aj garancie ochrany a práv detí. Podľa článku 52 je prvoradou povinnosťou štátu ochrana fyzického, mentálneho aj morálneho zdravia detí, pričom je zaviazaný ochraňovať právo detí na domov, vzdelanie, výber povolania a poskytnúť im pomoc v stave opustenosti, choroby alebo nešťastia. Tento rozšírený katalóg sociálnych práv v ústave z roku 1933 svedčí o prehĺbení trendu sociálneho konštitucionalizmu v peruánskom ústavnom systéme v tomto období. Napriek tomu obsahovala uvedená konštitúcia v závere

⁶⁹ Skúmané ustanovenia ústavy z roku 1933 sú čerpané zo zdroja: Constitución Política del Perú (29 de Marzo de 1933).

úpravy tzv. národných a sociálnych garancií dve ustanovenia predstavujúce oproti predchádzajúcemu ústavnému textu krok späť. Podľa článku 56 štát neuznával právnu existenciu tzv. politických strán s medzinárodnou organizáciou, pričom ich členom bolo zakázané vykonávať akúkoľvek politickú funkciu. Bernd Marquardt, ktorý označuje toto ustanovenie za „hriech proti demokracii“, uvádza, že bolo využité na zákaz ľavicovej strany APRA, ako aj anulovanie prezidentských volieb z roku 1936 s argumentom, že víťaznému kandidátovi poskytla podporu uvedená zakázaná strana.⁷⁰ Článok 57 zasa obnovil v Peru trest smrti, ktorý bol v Trestnom zákonníku z roku 1924 v humanistickom duchu vynechaný.⁷¹ V rámci právnej regulácie sféry vzdelávania priniesla ústava z roku 1933 novinku už samotným jej vyčlenením do osobitného – tretieho titulu ústavy, tvoreného článkami 71–83. Úprava tejto problematiky však bola v ústave z roku 1933 aj rozšírená a prehĺbená. Základné vzdelanie bolo deklarované za povinné a bezplatné, a to nielen na prvom stupni ako v ústave z roku 1920, ale v plnom rozsahu (článok 72). Technické riadenie vzdelávania bolo zverené štátu (článok 71). V každej lokalite s minimálne 30 deťmi v školskom veku musela byť zriadená škola, pričom v každom hlavnom meste provincie a dištriktu muselo byť poskytované kompletne základné vzdelávanie (článok 73). Školy fungujúce v priemyselných, poľnohospodárskych alebo banských centrách mali byť povinne podporované príslušnými vlastníckmi alebo podnikmi (článok 74). Štát sa zavazoval podporovať výučbu na úrovni stredných a vysokých škôl s tendenciou k jej bezplatnosti (článok 75). Touto flexibilnou formuláciou peruánski ústavodarcovia deklarovali zámer štátu poskytovať bezplatné stredoškolské a vysokoškolské vzdelávanie bez toho, aby jeho bezplatný charakter aj záväzne stanovili. Technické vzdelávanie malo stimulovať ustanovenie, podľa ktorého mala v každom departamente pôsobiť minimálne jedna priemyselná škola (článok 76), ako aj záväzok štátu podporovať technické vzdelávanie robotníkov (článok 77). Štát mal tiež podporovať predškolské i celoživotné vzdelávanie, ako aj školy pre zdravotne postihnuté deti (článok 78). Súčasťou vzdelávania mala byť aj morálna a občianska výchova detí (článok 79). Učiteľom mala byť garantovaná sloboda vyučovania, pričom mali byť považovaní za verejných zamestnancov s právom na odmenu ustanovenú zákonom (články 80–81). Úprava právneho režimu indiánskych komunit, vyčlenená do samostatného jedenásteho titulu ústavy (články 207–212), bola tiež oproti konštitúcii z roku 1920 rozšírená a prehĺbená. Indiánskym komunitám (respektíve v doslovnom preklade komunitám domorodcov – španielsky *comunidades de indígenas*) priznávala ústava z roku 1933 podobne ako jej predchodkyňa právnu existenciu, ale okrem toho zakotvovala explicitne aj ich status ako právnických osôb (článok 207). Zároveň garantovala celistvosť vlastníctva komunit, pre ktoré mal byť zriadený príslušný kataster (článok 208). Vlastníctvo indiánskych komunit bolo vyhlásené za nescudziteľné s výnimkou prípadov vyvlastnenia vo verejnom záujme za vopred poskytnutú náhradu, ako aj za nezabaviteľné (článok 209). Komunity mali mať autonómiu, pokiaľ ide o vyberanie a správu svojich príjmov a majetkov, pričom do toho nesmeli zasahovať obecné rady ani iné korporácie a úrady (článok 210). Štát sa mal tiež preferenčne usilovať o pridelenie pôdy tým indiánskym komunitám, ktoré ju nemajú v dostatočnom množstve pre potreby svojej populácie, a bol oprávnený vyvlastniť za tým účelom pozemky v súkromnom vlastníctve pri dodržaní ústavou pred-

⁷⁰ MARQUARDT, Bernd. *El ascenso del constitucionalismo social en el ius constitutionale commune de Iberoamérica (1917–1949)*, s. 224.

⁷¹ Porovnaj RAMOS NÚÑEZ, Carlos. *La Letra de la Ley: Historia de las constituciones del Perú*, s. 97.

písaných podmienok vyvlastnenia (článok 211). Povinnosťou štátu tiež bolo prijať legislatívu v oblasti občianskeho a trestného práva, hospodárstva, vzdelávania i správy, ktorá bude zohľadňovať špecifické podmienky indiánskeho obyvateľstva (článok 212). Skúmané ustanovenia ústavy z roku 1933 potvrdzujú, že nadviazala na líniu sociálneho konštitucionalizmu vytýčenú v Peru ústavou z roku 1920, pričom ju vo viacerých smeroch prehlbila a úpravu sociálnych práv i práv domorodého obyvateľstva skvalitnila. V tomto trende potom o niekoľko desaťročí neskôr pokračovala aj nasledujúca ústava Peru z roku 1979.

Záver

Medzi mexickým a peruánskym sociálnym konštitucionalizmom prvej polovice 20. storočia existovalo viacero povšimnutiahodných rozdielov.

V Mexiku bol sociálny konštitucionalizmus výsledkom revolúcie, čo mu prepožičalo značnú komplexnosť a v dobovom kontexte aj radikálny charakter, ktorý dokladajú skutočnosti, ako boli podriadenie trhovej ekonomiky systematickému štátnemu riadeniu, agrárna reforma spočívajúca, okrem iného, v zrušení veľkostatkov, bezprecedentne široká a pre pracujúcich nesporne veľmi priaznivá úprava ich práv, spojená aj s určitým obmedzením pozície zamestnávateľov, vytvorenie základov sociálneho zabezpečenia a iné. Naproti tomu v Peru sa sociálny konštitucionalizmus rozvinul evolučne, a to v dvoch fázach, zodpovedajúcich prijatiu prvej a druhej ústavy (1920, 1933), pričom v rámci druhej ústavy nadobudol komplexnosť, ktorou mierne prevýšil súdobú komplexnosť mexického sociálneho konštitucionalizmu.

Mexická ústava zakotvila štátne riadenie ekonomiky, ktoré peruánske ústavy nepoznali, hoci sa možno domnievať, že ho v určitom rozsahu predpokladali, keďže rôzne ekonomické zdroje vyhlásili za majetok štátu, štát poverili výkonom určitých foriem sociálnej politiky a podobne. V Mexiku na rozdiel od Peru nebola súčasťou sociálneho konštitucionalizmu úprava právneho postavenia indiánskych (domorodých) komunít (uznanie vlastníctva pôdy týmito komunitami peruánskou ústavou z roku 1933 však malo istú paralelu vo vytváraní *ejidos* na mexickom vidieku, masovo obývanom Indiánmi). Kým v Mexiku bolo právo na vzdelanie podmienené laickým charakterom tohto vzdelania, v Peru to tak nebolo. V neposlednom rade možno ešte uviesť, že mexická ústava na rozdiel od oboch peruánskych ústav neupravila právo obyvateľstva na prístup k zdravotnej starostlivosti vo význame samostatného sociálneho práva, hoci zdravie (a život) pracujúcich pri výkone práce v pomerne dostatočnej miere chránila.

Na druhej strane boli medzi mexickým a peruánskym sociálnym konštitucionalizmom, a to v značnom rozsahu, podstatné podobnosti, na základe ktorých možno vymedziť ich spoločné charakteristické znaky.

V Mexiku i Peru sa vyskytol typický jav spojený so sociálnym konštitucionalizmom, spočívajúci v tom, že úprava ľudských práv druhej generácie v ich ústavách mala pomerne dlho a do veľkej miery skôr len deklaratívny charakter. Na efektívny reálny výkon týchto práv obyvateľstvom museli totiž najskôr (v oboch štátoch) vzniknúť faktické podmienky, čo predpokladalo komplexné reformy, ktoré, pravda, boli v praxi (v oboch štátoch) uskutočnené iba do určitej miery a spôsobili tiež rôzne ďalšie problémy. K tejto situácii podstatne prispelo zo sociálneho konštitucionalizmu nevyhnutne vyplývajúce a úplne neprekonateľné napätie medzi liberálnymi slobodami jednotlivcov a solidaritou presadzovanou naprieč celou spoločnosťou štátom (zakotvením ľudských práv druhej generácie, sociálnou politikou, riadením ekonomiky).

Sociálny konštitucionalizmus tiež v Mexiku i v Peru podnietil vznik určitej novej koncepcie ľudských práv. Tieto práva boli v ústavách oboch štátov označené ako „garancie“, čo konkrétne znamenalo, že sa začali chápať ako práva, ktoré jednotlivcom poskytuje a súčasne zaručuje, t. j. umožňuje fakticky vykonávať, štát. Zároveň v oboch štátoch zoslabil individualistický charakter ľudských práv, keďže ich výkon mal byť spoločensky užitočný, respektíve mal napomáhať rozvoju solidarity vo vnútri spoločnosti, čoho prejavom bolo napríklad zakotvenie sociálnej funkcie súkromného vlastníctva.

Z hľadiska svojho obsahu sa mexický a peruánsky sociálny konštitucionalizmus navzájom do značnej miery podobali. Konkrétne sa v Mexiku i Peru ústavne zakotvili najmä právo na vzdelanie, právo na súkromné vlastníctvo, práva pracujúcich (právo na prácu však nepoznali ani v jednom štáte) a určitý systém sociálneho zabezpečenia.

Sociálny konštitucionalizmus sa, samozrejme, netýka iba prvej polovice 20. storočia, ale je stále aktuálny, a to tak so svojimi nespornými pozitívami, ako aj s určitými problémami, ktoré prináša. Preto môže byť užitočné oboznámiť sa s prvotnými podobami tohto fenoménu, ktoré sme v tomto príspevku priblížili na príklade Mexika a Peru.

The Phenomenon of Latin American Social Constitutionalism on the Example of Mexico and Peru

Peter Vyšný (<https://orcid.org/0000-0001-5132-1291>) – Ján Puchovský

Abstract: Social constitutionalism consists in enshrining second-generation human rights in the Constitution and implementing them with systematic support from the state. This complex phenomenon is a kind of middle ground between liberalism and socialism, which is usually referred to as “social liberalism” or “social democracy”. The paper is a case study focused on the social constitutionalism of Mexico and Peru in the first half of the 20th century, which was the period when the solid foundations of this type of constitutionalism were formed in both states. At the same time, Mexico is the world leader in the introduction of social constitutionalism (1917). Peru was the second Latin American country in which this phenomenon appeared (1920). Mexican and Peruvian social constitutionalism are thus the two oldest and also to a large extent, but not completely, similar constitutional arrangements of second-generation human rights in the Latin American area (right to education, right to private property limited by its social function, workers’ rights, social security and others). At the same time, these are relatively complex legal arrangements that have stimulated fundamental social, economic and political transformations in both Mexico and Peru.

Keywords: first half of the 20th century, social constitutionalism, Mexico, Peru